

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARININ BİLİM VE KÜLTÜR HAYATINA ETKİSİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Ali YAKICI*

ÖZET

İslâmiyet öncesi Türk destanları, Türk milli destanının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Yararılış, Saka(Alp Er Tunga, Şu), Hun-Oğuz (Oğuz Kağan, Attila), Göktürk (Bozkurt, Ergenekon), Uygur (Türeyiş, Göç) destanlarından oluşan bu ürünlerin bilim ve kültür hayatına önemli bir etkisi olmuştur. Bu yazıda, bu konuyla ilgili bazı düşüncelere yer verilecektir.

ANAHTAR KELİMELEER

Türk, destan, bilim, kültür, düşünce.

SOME ASSESSMENTS REGARDING THE EFFECT OF TURKISH EPICS PRIOR TO ISLAM ON SCIENTIFIC AND CULTURAL LIVES

ABSTRACT

Turkish legends before the Islam form great majority of Turkish national epope. The products like Yararılış, Saka(Alp Er Tunga, Şu), Hun-Oğuz (Oğuz Kağan, Attila), Göktürk (Bozkurt, Ergenekon), Uygur (Türeyiş, Göç) have important effect on science and culture. Some ideas related with this subject take part in this study.

KEY WORDS

Turkish, epope, science, culture, idea.

Sözlükte; “1.Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope...2.Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü 11 hece olan halk şiiri. 3. Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri...”(Türkçe Sözlük, 1988:363) olarak tanımlanan destanın, edebiyatın üç ayrı şubesinde yer aldığı görülmektedir. Elçin, destan “kelimesi ve mefhumu”nun kullanıldığı Halk ve Yeni Türk edebiyatı alanlarına ayrıca Divan edebiyatı ve Tarihleri de eklemektedir(Elçin, 1977:90-99).

---

* Yard. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

“Türk dili ve edebiyatı tarihinde destanî türdeki eserleri ifade etmek için, çeşitli zamanlarda birbirinden farklı kelimeler kullanıldığını” belirten Yıldırım, *“bunların içinde yabancı kaynaklı bir kelime olmasına rağmen en çok kullanılan ve bir terim olarak işletilenin destan olduğu”* görüşüne yer vermekte, ayrıca, *“Edebiyatımızda “destan” sözü, bugün, daha çok kahramanlık temalarının ağır bastığı manzum, manzum-mensur veya mensur eserler için kullanılan edebi bir terimdir.”* demektedir(Yıldırım, 1998:149).

Bizim burada ele alacağımız destan, “Sözlük”te verilen ilk tanım olan ve Batı literatüründe “epope” olarak gördüğümüz ve Türk dünyasının büyük bir çoğunluğunun “epos” olarak kabulleri arasında yer verdiği destandır. Konumuzun başlığını oluşturan bu destanı Elçin, şöyle tarif etmektedir: *“Destan(epos), bir boy, ulus(kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı olan bu anonim mahsuller, zaman ve mekan içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan “Kahraman-Bilge” şahsiyetlerin menkabevî ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir(Elçin, 1986:72). Köprülü, bu destan dairesi için “Millî Destan”ifadesini kullanmaktadır(Köprülü, 1980:41). Çünkü Millî destanlar, “tarihî vakaları tasvirde ziyade milletin yüksek millî duygularını in’ikâs ettiren, tamamıyla veyahut az çok tarihe müstenit bir ideal âlemi gösteren halk edebiyatı eserlerinden ibarettir.”(Togan,1931:4). “Destan Kavramı”nı muhtevalı bir biçimde kaleme alan Karasoy, yerli ve yabancı kaynaklardaki tariflerin yanı sıra, destan tariflerindeki ortak ve farklı unsurları da belirterek genel bir değerlendirme yapmıştır(Karasoy, 1991:37-42)*

“Orta Asya’da yapılan arkeolojik araştırmalar sonunda elde edilen bilgilere göre, Türk destan devrinin M.Ö. XII. Asra kadar uzandığı kanaatine varılmıştır.”(Yıldırım, 1998:149). Bu bakımdan edebiyat tarihçileri, Türk edebiyatını “destan”la başlatmaktadır(Atsız, 1992:31). Türk edebiyatının hem ilk, hem de önemli bir bölümünü oluşturan destanların, doğup yaşadığı coğrafyanın büyüklüğü ve doğuşundan günümüze oluşturduğu tarihî çizginin uzunluğu göz önünde

bulundurulurak, “ilk, orta ve son dönem” biçiminde üç ayrı safhada ele alınması, belki bu alandaki çalışmaları kolaylaştırıcı bir tasnif denemesi olarak kabul edilebilir. Bu tasniften hareketle adlandırılabilen “İlk Dönem Türk Destanları” ise; başlangıcından 9. yüzyıla kadar olan tarihî süreçte yaşanan olayları ele alan ürünler olarak düşünülmüştür ki, bu dönem İslâm’ın Türkler tarafından kabulünün öncesini oluşturduğu için, bu dönem destanları Türk edebiyatında “İslamiyet Öncesi Türk Destanları”(Sakaoğlu-Duymaz, 2002) olarak yerini almıştır. “Millî Türk Destanı” (Köprülü,1980:41) biçiminde de adlandırılan bu destanlar, destanları meydana getiren hadiselerin tarihî seyri esas alınarak şu şekilde sınıflandırılmaktadır: Yaratılış, Saka(Alp Er Tunga, Şu), Hun-Oğuz(Oğuz Kağan, Attila), Göktürk(Türeyiş(Bozkurt), Ergenekon), Uygur (Türeyiş, Göç).

Adı geçen bu destanlarda bilim üzerine, sosyal, siyasal, dinî, kültürel vb. hayatlar üzerine ele alınabilecek çok sayıda motif ve unsur bulunmaktadır. Birçoğu “tez” konusu olabilecek bütün mevzulara değinmenin güçlüğü bilincinden hareketle bu yazıda, ilk dönem Türk destanlarında bilim ve kültürel hayata tesir etmiş ya da edebilecek durumda olan bazı anekdotlar üzerine hatırlatmada bulunulacaktır.

Altay destan, efsane ya da usturesindeki inanmaların yaşandığı dönem, Türk dilinin oluşum dönemi kadar eskidir denilebilir. Çünkü insan, önce düşünür, sonra bu düşüncesini ifade yollarını arar. Yaratılış destanı, Türkçe’nin de içinde bulunduğu Altay dil grubunun bir ürünü olarak kabul edilmektedir. Yaratılış destanlarından birinin girişinde şu sözlere yer verilmektedir: *“Daha hiçbir şey yokken “Tanrı Kara Han”la su vardı. Kara Han’dan başka gören, sudan başka görünen yoktu. Kara Han yalnızlıktan sıkılıp ne yapayım diye düşünürken su dalgalandı. “Ak Ana” çıktı. Kara Han’a “yarat” diyip yine suya daldı.”*(Atsız,1992:32-33). Görüldüğü gibi, bu destanda ve diğer versiyonlarında kadının önemli bir yeri vardır. Burada Tanrı Kara Han’a “yarat” emir ya da ilhamını veren, bir kadın olan Ak Ana’dır. Birçok dünya milletinin destanında ikinci sınıf bile olamayan, aşk ve şehvet unsuru olarak kabul edilen, hatta bazılarında tanrıların oyuncağı olan kadın, Türk yaratılış destanlarında Ak Ana, Ülgen, Umay, Güneş vb. olarak görülebilmektedir. Bu

sebeplerdir ki, Türkçe'nin kelimelerinde, bazı dillerin "masculin-feminin", "müzekker-müennes" yaklaşımlarında olduğu gibi erkeklik-dişilik ayırımı görülmemektedir. Türkçe, kanaatimizce, birçok dile nasip olmayan bu insanî ve medenî özelliğini, Yaratılış destanlarında ortaya koyduğu, dünyanın yaratılışı da dahil her alanda "erkek-kadın" birlikteliği düşüncesinden dolayı elde etmiştir. Ayrıca, daha sonra ortaya çıkan destan ve diğer edebî mahsullerde görülen "kutsal varlıkların sudan çıkma" olayına da ilk olarak Yaratılış destanları kaynaklık etmektedir.

Alp Er Tunga gibi, ölümü üzerine "sagu"lar söylenmiş, "Alpliği" ile yücelmiş bir kahramandan söz edilirken , "dünyaya hâkim olma"sındaki asıl yolun "bilgi"den geçtiği vurgulanmaktadır:

"O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi, bilgili, anlayışlı ve halkın seçkini idi. Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi; zaten âlemde ferâsetli insan bu dünyaya hâkim olur."(Sakaoğlu-Duymaz, 2002:197).

"Dünyada hâkim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lazımdır."(Arat, 1979: 43).

Şu destanında, Makedonya kralı İskender(Zülkarneyn) ile Turan hükümdarı Şu'nun ordularının Fergana vadisinde karşılaşmış olmaları, Türk kültürüyle Batı kültürünün M.Ö. 4. yüzyılda tanışmış ve birbirleriyle bilgi alış verişinde bulunmuş olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, Türklerde ad verme geleneğinden 24 Oğuz boyunun oluşumuna, Oğuzların ilk atası Oğuz Han'ın mevcudiyetinin M.Ö. 7. yüzyılda görülebileceğine kadar birçok önemli bilgiyle Şu destanında buluşmak mümkündür(Ercilasun, 1991:6-10)

İslamiyet öncesi Türk destanları içinde hem muhteva bakımından, hem sosyal, siyasal, kültürel vb. alanlarda vermiş olduğu bilgi bakımından, hem de toplumun geleceğe yönelik hedef ve ülkülerini belirleyici olması bakımından Oğuz kağan Destanı çok önemlidir. Oğuz Kağan'ın doğuşu, çocukluğu, gençliği, bir gergedan öldürmesi, göğün ve yerin kızlarıyla evlenmesi, yer ve gök varlıklarının Oğuz'un oğlu olmaları, Oğuz'un aile düzeni, toplum düzeni vb. konular elbette birçok dinî, sosyal, siyasal, kültürel olay ve bilgiye bünyesinde yer vermektedir.

Fakat, bizce bunlardan daha önemlisi, birçok ulus ya da milletin dünya üzerinde varlığından söz edilmediği Milattan önceki yıllarda yaşanan olayların meydana getirdiği bu destanda, bilim için önemli kabul edilebilecek keşif ve icatlara yer verilmiş olmasıdır.

Bunlardan ilki “arabanın icadı”dır. Göktürklerin türeyişleriyle ilgili efsanelerde, ateş gibi insanlığa faydalı olan şeyleri icat eden atalardan söz açılıyor ve bunlara büyük bir önem veriliyordu. Zaten ateş, araba vb. gibi insanlığın gelişmesine yardım etmiş unsurlarla aletlerin icatları , bütün dünya mitolojilerinde en eski ve öz kalıntılar olarak kabul edilmişlerdir. Türklerin “Kanglı” boyu, tarih boyunca büyük bir şöhret yapmış ve Türk kavimleri arasında önemli bir yer tutmuştur. Diğer mitolojilerde olduğu gibi Türk mitolojisinde de kelimelerle kavramlar arasında bazı benzeştirmeler yapılmıştır. “Kanglı”, ilk bakışta “kağrı”, yani “kağrı arabası” nı andırmaktadır. Bu bakımdan Oğuz Kağan destanında “kağrı” arabasının icadından söz edilirken Kanglı boyu ile bir ilgi kurulmuştur. Tekerlekli araba(kağrı)nın bulunuşu destanda şu sözlerle ifade edilmektedir:

*Oğuzun askerleri, beyleri bütün halkı
Düşmanda ne bulursa toplayıp hepaldı
Atlar ile öküzler, katırlar az gelmişti
Yığılmış yükler ise ta dağları geçmişti
Oğuz'un bir eri vardı, akıllı, tecrübeli,
Barmaklığı-Cosun-Billig, yatkındı işe eli
Bir kağrı arabası yapıp koydu içine
Oğuz'un bu ustası devam etti işine,
Kağrıyı çekmek için canlı öne koşuldu
Cansız alıntılarda üzerine konuldu.
Oğuz'un beyleriyle halkı şaşıtlar buna,
Onlar da kağrı yaptı özenmişlerdi ona.
Kağrılar yürür iken derlerdi: “Kanga!Kanga!”
Bunun için de dendi bu halka “Kanga”
Oğuz bunu görünce güldü kahkaha ile
Dedi: “Cansız çeksın canlılar Kanga ile
Adınız Kangalug olsun, belgeniz de araba”
Biraktı onları gitti başka tarafa(Ögel,1993:60-61)*

Oğuz Kağan destanında bilim adına verilen ikinci önemli motif, gemi(kayık)nin icadı, yani suyun kaldırma gücünün bulunuşudur. Çünkü Oğuz Han'ın bir bilgini İtil(Volga) nehrini geçmek için asırlık ağaçların içini oyarak “Kıpçak”, yani kayık(gemi) yapmış, yaptığı bu su vasıtalarıyla Oğuz Han'ın orduları nehrin karşı tarafına geçerek düşmanı mağlup etmiş ve ganimetleri rahatlıkla nehirden taşıyabilmişlerdi. Bunun üzerine Oğuz, bu buluşu gerçekleştiren kişiye “içi oyulmuş ağaç” anlamına gelen Kıpçak adını vermiş, mucit Kıpçak Bey'in nesli de o günden itibaren Kıpçak boyu olarak anılmaya başlamıştır. Bu bölüm destanda şöyle anlatılmaktadır:

“Sonra Oğuz Kağan askerleriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve:

“İtil'in suyunu nasıl geçeriz?” dedi.

Asker arasında iyi bir bey vardı. Onun adı Uluğ Ordu Bey idi. O akıllı bir erdi; gördü ki bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç... O ağaçları kesti ve bu ağaçlara yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve:

“Sen burada bey ol; senin adın Kıpçak bey olsun” dedi (Sakaoğlu-Duymaz,2002:223).

Yine Oğuz Kağan destanında görülen “Karluk”, “Kalaç” vb. adlarda da bilim adına başka özellikler yer almaktadır.

Bu destanda görülen başka bir husus ise; Oğuz Kağan'ın gördüğü rüya ile Türklerin “Kızılelma”sını belirlemiş olmasıdır. “Batı hedef” anlamına gelen bu ülkü sebebiyledir ki Attila, Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa içlerine kadar ilerlemiş, beraberinde götürdüğü birçok ulus, boy ve oymakla birlikte merkezi Karpatlar olan coğrafyada yurt tutmuş, İtalya'dan Almanya ortalarına kadar uzanan büyük bir coğrafyayı vatan haline getirmeye çalışmış, Avrupa'nın sosyal, siyasal, kültürel ve bilim hayatını önemli ölçüde etkilemiştir(Yakıcı, 2002). Aynı ülkü sebebiyledir ki Karadeniz'in güneyinden ilerleyen Oğuzlar, Viyana kapılarına kadar gelmiştir.

İslamiyet öncesi Türk destanlarında iki ayrı Türeyiş destanı vardır. Bu iki destandan biri Göktürk, diğeri Uygurlara aittir. Her iki destanda da

“kurt” ana motiftir. Bu iki destanı birbirinden ayıran özelliklerin başında; birinde dişi kurt(Aşina-Asena), diğerinde erkek kurt(Börteçi-Börteçine)un önemli rol üstlenmiş olmasıdır.

Göktürklerin Türeyiş destanında dişi kurtla evlenerek Göktürk neslini devam ettiren bir “erkek”tir:

“(Tamamen öldürülen Göktürkler içinde), yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. (Lin memleketinin) askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce (ona acımışlar) ve onu öldürmemişlerdi.Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arsına bırakarak (gitmişlerdi). Bu sırada çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu...”(Sakaoğlu-Duymaz, 2002, s.205).

Bu destan Göktürklerin “ataerkil” bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir.

Uygur Türeyiş Destanında ise, Uygur neslinin türemesini sağlayan bir “kadın”, yani Uygur hakanının güzel ve kahraman kızıdır. Bu sebepten dolayı Uygurların “anaerkil” bir yapı içine girdikleri görülmektedir.

Uygur Türeyiş destanlarından birinde hakanın bir kızı, diğerinde iki kızı (Atsız,1992:75), bir başkasında ise üç kızı(Ögel, 1993:32) bulunmaktadır. Kızı (ya da kızları)nın Tanrıyla evlenebileceğini düşünen hakan, yüce bir tepeye saray (kule) yaptırarak kızını oraya yerleştirir. Çünkü bir gün Tanrının gelip burada kızıyla evleneceğine inanmaktadır. Günlerden bir gün, gök tüylü, gök yeleli bir erkek kurt kızın bulunduğu mekana ulaşır, bunun Tanrı olduğuna kanaat getiren kız bu erkek kurtla evlenir, bu kurttan çocukları olur ve bundan dolayı Uygur nesli kurt gibi ince belli, keskin bakışlı, hızlı, çevik ve güçlüdür.

Göktürklerin Türeyiş destanında ataerkil bir yapının oluşmasındaki temel sebebin “atlı-göçebe” kültürü olduğu düşünülebilir. Uygurların Türeyiş destanında “anaerkil” bir yapının görülmesindeki temel etken ise kanaatimizce “yerleşik hayat”ı kabullenmiş olmalarıdır.

Ergenekon destanının Türklerin bilim ve kültür hayatında çok önemli bir yeri vardır. Günümüze kadar yaşayışını sürdüren “Nevruz” gibi bir sosyal olgunun temel doğuş efsanesini oluşturan bu destanda, Moğollar vb. kavimlerin, sihirbazların bir sihri olarak kabul ettikleri ateş içinde oynayarak demire istenilen şeklin verilebilmesi hadisesini(Ögel,1993:37) Türkler, Şamanların dinî tesirinden soyutlamış, somut bir sanat dalına dönüştürmüştür. Diğer önemli sosyal ve kültürel olaylarla birlikte, “göğü bakır, yeri demir”leştiren Türklerin maden bilimine hizmetleri bu destanda açıkça görülmektedir.

İslâmiyet’ten önceki döneme ait Türk destanlarından biri “göç” destanıdır. Göç, mitolojik ve dinî olduğu kadar, sosyal, siyasal , kültürel, zaman zaman da din ve medeniyet değişmelerinde önemli derecede etkili olmuş bir olgudur. Türklerin bugün “atayurt”tan çok uzaklarda “anayurt”lar oluşturmasının Göç destanıyla yakın bir ilgisinin bulunduğunu kabul etmek gerekir.

“...Çin’de (egemen olan) T’ang sülalesinin elçileri, (Uygurlar hakkında)bilgi edinmek için müşavirleri ile birlikte Uygur ülkesine gitmişlerdi. Bunlar aralarında konuşup şöyle dediler: “Kara-korum’un kudret ve zenginliği, ancak bu dağ sayesinde olmuştur. Biz bu dağı niçin yok etmeyip de (Uygur) devletini zayıflatmayalım!”

Elçiler aralarında böyle konuşup anlaştıktan sonra, (Uygur Kağanı) Tigin’e geldiler ve ona şöyle söylediler: “Siz Çinli bir prensesimizle evlendiniz. (Bizim de) sizden bazı yardımlarınızı istemek için ricalarımız olacak. “İyi talih” dağının taşları sizin muhterem memleketinizce kullanılmamaktadır. (Sizin yerinize biz bu taşları değerlendirelim), dediler ve Tigin ile anlaştılar.Bu taşları alıp Çin’e götürmek istediler. Fakat taşlar çok büyüktü. (Ve Çin’e) Götürmenin imkanı yoktu. Bunun üzerine taşlara ateş verip yaktılar, geriye kalan parçalara da asit döküp hepsini küçük parçalara ayırdılar.Ondan sonra da bu parçaları alarak (Çin’e) gittiler.

Bu taşların götürülmesinden az zaman sonra, kuşlarla hayvanlar (tuhaf tuhaf) bağırmağa başladılar. Yü-lun Tigin ise, on beş gün içinde öldü.(Memleketin başına) türlü türlü felaketler geldi. Halk ise rahat bir

gün görmedi. (Yü-lun Tigin'den sonra) onun yerine geçen kağanlar da arka arkaya öldüler. Bunun üzerine Uygurlar, Turfan'a göç etmek zorunda kaldılar.”(Sakaoğlu-Duymaz,2002:217).

Bu destanda, hakanların ölümü, arka arkaya gelen felaketler, ülkenin yoksullaşması ve göç, ülkedeki bir kaya parçasının yabancılara verilmesi sonucunda meydana gelmiştir. Bu kayanın verilmesini sağlayan ise Uygur hakanının Çinli bir kızla evlenmiş olmasıdır. Göç hadisesine bilimsel açıdan bakıldığında, belki mitolojik ama günümüzde de etkisini sürdüren şu düşüncelere yer verilebilir:

Ülke yöneticileri, bir taş parçasını bile kendi çıkarları için başkalarına vermemelidir. Verdiği zaman ülkede sosyal, siyasal ve ekonomik kriz başlar, ülke felakete sürüklenir.

Özellikle ülke yönetiminde yer alanların yabancı kızlarla (ya da erkeklerle) evlenmelerinde dikkatli olunmalıdır. Bu kültürel değişim çeşitli vesilelerle ülke insanını yoksulluklara, bölünmelere ve sonucunda felaketlere götürebilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; içinde “mit”leri barındırması bakımından özellikle İslâmiyet öncesi Türk destanları, sosyal, siyasal, dinî, kültürel, teknolojik vb. bakımlardan son derece kıymetli bilgilere sahiptir. Hemen yapılması gereken, bu zengin bilgi ve kültür hazinelerinden en iyi şekilde yararlanabilmektir. Bu yararlanma şekilleri, yaş grupları ayrı ayrı ele alınıp özellikle çocuklara yönelik olmalıdır. Film, çizgi film, kaset, CD, roman, çizgi roman vb. biçimlerde bölümler halinde işlenecek olan bu destanlar, yalnız Türkçe konuşan insanlara sunulmakla kalmamalı, çağın iletişim araçlarından yararlanılarak yazılı, sözlü, ve görüntülü olarak büyük kitlelere ulaştırılmalıdır.

KAYNAKLAR:

- ARAT(Reşit Rahmeti), 1979, *Kutadgu Bilig I*, Metin, 2.baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATSIZ(Hüseyin Nihal), 1992, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Baysan Yayınları.
- ELÇİN(Şükrü), 1977, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ELÇİN(Şükrü), 1986, *Halk Edebiyatına Giriş*, 2. Baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ERCİLASUN(Ahmet Bican), “Şu Destanı Hakkında”, *Millî Folklor*, 12, 6-10.
- KARASOY(Yakup), 1991, “Destan Kavramı”, *Millî Folklor*, 10, 37-42.
- KÖPRÜLÜ(M.Fuad), 1980, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Basım, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- ÖGEL(Bahaeddin), 1993, *Türk Mitolojisi I*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SAKAOĞLU(Saim)-DUYMAZ(Ali), 2002, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- TOGAN(Zeki Velidi), 1931, “Türk Destanının Tasnifi I”, *Atsız Mecmua*, 1, 4.
- Türkçe Sözlük I*, 1988, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAKICI(Ali), 2002, “Orta Avrupa ve Balkanlarda Attila’ya Bağlı Olarak Gelişen Türk Kültürü”, *II. Uluslararası Balkan Türkolojisi Sempozyumu*, Mostar.
- YILDIRIM(Dursun), 1998, *Türk Bitiği*, Ankara, Akçağ Yayınları.